

MTA - SZTE - ELTE
HISTORY OF GLOBALIZATION
RESEARCH GROUP

10

HistGlob

WORKING PAPER

TOMKA BÉLA

Globalizáció: jelentések és definíció

2023

HistGlob

WORKING PAPER

Az MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport kiadványa

Szerkesztők: Kalmár Melinda, Simonkay Márton és Tomka Béla

HU ISSN 2732-172X

Kiadó: SZTE Jelenkortörténeti Tanszék

H-6722 Szeged, Egyetem utca 2.

jelenkor.bibl.u-szeged.hu

E-mail: toriroda@hist.u-szeged.hu

Telefon: +36 62 544 464

Felelős kiadó: Tomka Béla

A forrás megadásával idézhető, másolható és terjeszthető.

A kiadvány javasolt idézési módja:

Tomka Béla: *Globalizáció: jelentések és definíció.* (HistGlob Working Paper, 10.) Szeged: MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport, 2023.

globtort.bibl.u-szeged.hu

MTA - SZTE - ELTE
HISTORY OF GLOBALIZATION
RESEARCH GROUP

TOMKA BÉLA

Globalizáció: jelentések és definíció

Összefoglaló

A tanulmány a globalizáció fogalmának elterjedését és a szakirodalomban megjelenő különböző meghatározásait vizsgálja, majd javaslatot tesz egy széles körben alkalmazható definícióra. Sorra veszi a globalizációra vonatkozó legfontosabb értelmezéseket és a definíció megalkotásának általános elveit, majd kifejti, hogy a különböző jelentéstartalmak közül melyeket tekinti központinak. E szempontok alapján a következő meghatározást tartja a leginkább célravezetőnek: a globalizáció 1) az országhatárokon átnyúló kapcsolatok bővülése és földrajzi kiszélesedése, továbbá a szupraterrióriális kapcsolatok terjedése a gazdaság, a technológiák, a kultúra, a politika, a környezetvédelem és a civil társadalmak terén; 2) a világ társadalmi között kialakuló kölcsönös függés erősödése; valamint 3) e folyamatok társadalmi tudatosulásának világméretű előrehaladása. Ez a definíció nem kapcsolja a globalizációt szorosan egy adott időszakhoz és helyhez, ezért nemcsak a 21. századi globalizáció megragadására alkalmas, hanem a korábbi évszázadok releváns folyamatainak értelmezése során is használható. Hasonlóképpen nemcsak a nyugati társadalmakban végbement átalakulások, hanem a világ más részein megfigyelhető globalizációs tendenciák is beilleszthetők az általa kínált keretbe.

Kulcsszavak

globalizáció, a kutatás módszertana, historiográfia, definíció

A tanulmány az MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport (a projekt száma: 0322107) és a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja támogatásával készült. A szerző köszönetet mond Kalmár Melindának és Simonkay Mártonnak a szövegre vonatkozó javaslataikért.

Hasonlóan más komplex társadalmi jelenségek tanulmányozásához, a globalizáció kutatását is nagyban befolyásolja az, hogy miként definiáljuk a fogalmat. A pontos és informatív definíció segítheti a globalizáció megértését, míg a homályos, semmitmondóan általános meghatározás félreértésekhez vezet, miközben a túlságosan szűk értelmezés szintén nehezíti a fogalom alkalmazását. Ezért a globalizáció vizsgálata sokat nyerhet a fogalom körültekintő alkalmazása révén.

Mindazonáltal definíciókban nincs hiány a szakirodalomban: ellenkezőleg, inkább zavarba ejtő bőséggel találkozunk ezen a téren.¹ Vannak, akik defenzíven a „rugalmas” meghatározás mellett szállnak síkra: csupán nagyon tágan határolják be a folyamatot, ami azonban súlyosbítja a fogalmi zavarokat.² Mások úgy próbálják megkerülni az általános érvényű definíció megalkotásának nehézségeit, hogy felsorolják a globalizáció jelenleg érvényesülő jellemzőit vagy trendjeit, viszont ezzel túlzottan egy meghatározott történelmi kontextushoz kötik azt, ami megnehezíti a hosszú távú vizsgálatot.³ Nem ismeretlen az sem, hogy a globalizáció javasolt definíciója a folyamat ma még kevésbé lényeges, de a jövőben várhatóan növekvő jelentőségű aspektusait emeli ki, vagy olyan elemet helyez a középpontba, amely a kutatás során nem operacionalizálható.⁴ Szintén találkozhatunk a globalizációt és rokonfogalmait – mint például internacionalizáció, integráció, transznacionalizáció, deterritorializáció – szinonimaként használó munkákkal, amelyek így az elméleti

¹ Ismert az a vélemény is, hogy a globalizáció „lényegében vitatott fogalom” (*essentially contested concept*), ami kézenfekvő magyarázatot adhat a definíciók sokszínűségére: David Collier – Fernando Daniel Hidalgo – Andra Olivia Maciuceanu: *Essentially contested concepts: Debates and applications. Journal of Political Ideologies*, vol. 11 (2006), no. 3, 211–246. <https://doi.org/10.1080/13569310600923782>; Jonathan R. Strand – Tina F. Mueller – Jessica A. McArthur: *The Essentially Contested Concept of Globalization. Journal of International Political Theory*, vol. 1 (2005), no. 1, 45–59. <https://doi.org/10.3366/per.2005.1.1.45>.

² Axel Dreher – Noel Gaston – Pim Martens: *Measuring Globalisation: Gauging Its Consequences*, New York: Springer, 2008. 5–23. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.2009.00783.x>.

³ World Trade Organization: *World Trade Report*. Geneva: WTO, 2008. 15. <https://doi.org/10.30875/e89f8212-en>.

⁴ Jan Aart Scholte: *Globalization: A Critical Introduction*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005. 59–75. <https://doi.org/10.2307/3090066>.

megalapozottság igényéről is lemondanak.⁵ Mindezek és – a következőkben tárgyalandó – számos további definíciós probléma miatt a globalizáció-értelmezések áttekintése fontos tanulságokkal jár a kutatás helyzetére vonatkozóan, és természetesen hasznos információkat nyújt magáról a globalizációról is.

Ennek megfelelően a következőkben a globalizáció különböző meghatározásait tanulmányozzuk, hogy ez segítsen a jól alkalmazható definíció kialakításában. Először a fogalom eredetét mutatjuk be, majd sorra vesszük a szakirodalomban megjelenő legfontosabb értelmezéseit, kiszűrve a közöttük lévő gyakori átfedéseket. Ezután ismertetjük, hogy a definíció megfogalmazása során milyen általános elvek vezetnek, majd azt vizsgáljuk, hogy a különböző jelentéstartalmak közül melyeket célszerű tartalmaznia a definíciónak. Végül ezek alapján megfogalmazzuk a definíciót, és néhány szempontot adunk annak alkalmazásához.

A fogalom eredete és elterjedése

Ma már úgy tűnhet, hogy a „globalizáció” fogalma mindig velünk volt, s ennek egyik oka, hogy az általa jelölt jelenségek nagy része régóta ismert. A valóságban azonban viszonylag újkeletű a kifejezés. Az angol nyelvterületen az 1930-as években tűnt fel először, de nem a ma elterjedt jelentést hordozva. Ezt követően évtizedekig kevéssé használták, s amikor mégis, akkor erősen változó tartalmat tulajdonítottak neki.⁶ Eközben a „globális” (*global*) jelző – mely eleve jóval korábbi eredetű – a 20. század közepén gyakrabban megjelent: például a *global village* (világfalu) szókapcsolat az 1960-as évek elejétől terjedt el Marshall McLuhan nyomán.⁷

⁵ David Matesanz Gomez – Benno Torgler – Guillermo J. Ortega: Measuring Global Economic Interdependence: A Hierarchical Network Approach. *The World Economy*, vol. 36 (2013), no. 12, 1632–1648. <https://doi.org/10.1111/twec.12080>.

⁶ Paul Jones – Manfred B. Steger: A Genealogy of „Globalization” – The Career of a Concept. In: Paul Jones – Manfred B. Steger: *Globalization: The Career of a Concept*. London – New York: Routledge, 2015. 2–3. <https://doi.org/10.1080/14747731.2014.951186>.

⁷ Marshall McLuhan: Introduction. In: Edmund Carpenter – Marshall McLuhan (eds.): *Explorations in Communication: An Anthology*. Boston: Beacon Press, 1960. xi;

A globalizáció fogalmának tudományos célú alkalmazása szűk körben az 1980-as évek elején kezdődött, a szociológiában és a nemzetközi kapcsolatok kutatásában. Az évtized végére egy sor más diszciplína is átvette, de ekkor még mindig viszonylag kevesen használták.⁸ A fogalom az 1990-es évek elejétől robbanásszerűen kezdett terjedni, s egy évtizeden belül az egyik leggyakrabban hivatkozott társadalomtudományi kifejezéssé vált, emellett pedig a médiában is mindennapos lett. Azóta könyvek és tanulmányok tízezreit publikálták erről a témáról. 2015-ben az *ISI Web of Knowledge* adatbázis szerint 8970 tudományos közlemény címében szerepelt a szó, míg az *EBSCO Host Database* 17188 ilyen eredményt adott.⁹

A fogalom népszerűségéhez nagyban hozzájárult, hogy tömören meg tudott ragadni olyan jelenségeket, amelyek az ezredforduló emberének legfontosabb mindennapi tapasztalatai közé tartoztak szerte a világon, a transznacionális cégek lendületesen bővülő hálózatától kezdve az információk gyorsuló világméretű áramlásáig. Emellett a globalizáció fogalma egyszerűen kapcsolható politikai programokhoz is: a legfontosabb politikai ideológiák képviselői könnyen kijelölhetik saját helyüket a globalizációhoz való viszony skáláján, s így azt felhasználhatják híveik mozgósítására is.¹⁰

Marshall McLuhan: *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press, 1962. 31.

⁸ Scholte: *Globalization*, 51.

⁹ Jones–Steger: A Genealogy of „Globalization”, 3.

¹⁰ A globalizáció jelentéseinek különböző szintjeire: Paul James – Manfred B. Steger: Globalization and Global Consciousness: Levels of Connectivity. In: Roland Robertson – Didem Buhari-Gulmez (eds.): *Global Culture: Consciousness and Connectivity*. London – New York: Routledge, 2016. 25–37. <https://doi.org/10.4324/9781315562834-3>.

A globalizáció értelmezései a kutatásban

A globalizáció fogalmának az 1990-es évektől megfigyelhető gyors térhódítását jelentéstartalmának sokszínűsége kísérte a tudományos irodalomban és a médiában: például folyamat, állapot, társadalmi rendszer és történelmi korszak jelölésére vagy társadalmi folyamatok determinánsaként egyaránt alkalmazzák. A következőkben és gyakran egymásnak ellentmondó értelmezések a már említett fogalmi zavarokhoz vezetnek, s nehezítik a globalizációról folytatott diskurzust. Mindennek nyomán sokan a fogalom elhasználódásától tartanak.¹¹

E csapdák elkerülése végett mindenekelőtt meg kell különböztetni a „globalizáció” és a „globalitás” fogalmát. Célszerű a globalizációt folyamatként értelmezni, míg a társadalmi állapot megjelölésére a globalitás kifejezést használhatjuk, amely a globalizáció következményeire vonatkozik. A globalitás egy olyan lehetséges konstelláció, amely tovább módosulhat. Így a globalitás sem egy végpont, vagyis nem zárja ki a fejlődés, a változás lehetőségét.¹²

Ez a fogalmi elhatárolás azonban még mindig keveset mond a globalizáció tartalmáról, így további tulajdonságokat kell azonosítanunk ahhoz, hogy meg tudjuk különböztetni más, hasonló jellegű társadalmi folyamatoktól. Erre számos kísérlet történt: egy tanulmány csak 2006-ig a globalizáció 114 meghatározását számolta össze.¹³

Ugyanakkor a szakirodalomban megjelenő definíciók között sok az átfedés. Az eltérések gyakran a hangsúlyok tekintetében figyelhetők meg: a különböző szerzők a globalizáció más és más elemeit tartják elsődlegesnek a definícióban. Így jóval szűkebb azoknak a jellemzőknek a köre, amelyeket a kutatók a globalizáció leglényegesebb vonásainak tartanak.

¹¹ Martin Albrow: *The Global Age: State and Society Beyond Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1996. 85. <https://doi.org/10.2307/2654640>.

¹² Manfred B. Steger: *Globalization: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 7–8. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780198779551.001.0001>.

¹³ Nayef R. F. Al-Rodhan – Gérard Stoudmann: *Definitions of Globalization: A Comprehensive Overview and a Proposed Definition*. Geneva: Geneva Centre for Security Policy, 2006. 9–20.

A széles körben használt definíciók és a szakirodalom áttekintése alapján azt mondhatjuk, hogy a globalizáció leggyakrabban úgy jelenik meg a kutatásban, mint

- 1) „a tér és az idő összeszuszorodása”;
- 2) a határokon átnyúló kapcsolatok bővülése;
- 3) a szupraterritoriális kapcsolatok terjedése;
- 4) diffúzió;
- 5) integráció;
- 6) westernizáció, amerikanizáció, illetve újabban easternizáció;
- 7) a kölcsönös függés (interdependencia) erősödése; illetve
- 8) az előbbi folyamatok növekvő tudatosulása a világ társadalmaiban.¹⁴

Ezek a kritériumok esetenként önállóan, máskor valamilyen kombinációban szerepelnek a definíciókban. Az 1. táblázat olyan nagy hatású, gyakran idézett definíciókat mutat be, melyekben eltérő formában és hangsúllyal szerepelnek ezek a sajátosságok. A következőkben a globalizációfogalom ezen jelentéstartalmait vizsgáljuk. Eközben célunk annak megállapítása, hogy közülük melyeket és milyen formában célszerű felhasználni a definíció megalkotása során.

¹⁴ A globalizáció különböző értelmezéseire lásd pl.: Johannes Kessler: *Theorie und Empirie der Globalisierung. Grundlagen eines konsistenten Globalisierungsmodells*. Wiesbaden: Springer, 2016. 29. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-02388-1>; Scholte: *Globalization*, 54–64.; George Ritzer – Paul Dean: *Globalization: A Basic Text*. Chichester: Wiley, 2015. 55–82.

1. táblázat. A globalizáció néhány elterjedt meghatározása

"...an intense phase of time-space compression." David Harvey: <i>The Condition of Postmodernity</i>. Oxford: Blackwell, 1989. 285.
"Globalization can thus be defined as the intensification of worldwide social relations which link distant localities in such a way that local happenings are shaped by events occurring many miles away and vice versa." Anthony Giddens: <i>The Consequences of Modernity</i>. Cambridge: Polity Press, 1990. 64.
"...the spread of transplanetary – and in recent times also more particularly supraterritorial – connections between people." Jan Aart Scholte: <i>Globalization: A Critical Introduction</i>. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005. 59.
"...the worldwide diffusion of practices, expansion of relations across continents, the organizations of social life on a global scale, and the growth of a shared global consciousness." George Ritzer: <i>The Globalization of Nothing 2</i>. London: Sage, 2007. 4.
"Globalization refers to global economic integration of many formerly national economies into one global economy, mainly by free trade and free capital mobility, but also by easy or uncontrolled migration. It is the effective erasure of national boundaries for economic purposes. International trade (governed by comparative advantage) becomes interregional trade (governed by absolute advantage). What was many becomes one." Herman E. Daly: <i>Globalization Versus Internationalization: Some Implications. Ecological Economics</i>, vol. 31 (1999), 31–37.   "[T]he inexorable integration of markets, nation-states and technologies to a degree never witnessed before – in a way that is enabling individuals, corporations and nation-states to reach around the world farther, faster, deeper and cheaper than ever before, and in a way that is also producing a powerful backlash from those brutalized or left behind by this new system... Globalization means the spread of free-market capitalism to virtually every country in the world." Thomas Friedman: <i>The Lexus and the Olive Tree</i>. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999. 7–8.
"Globalization is the direct consequence of the expansion of European culture across the planet via settlement, colonization and cultural replication. It is also bound up intrinsically with the pattern of capitalist development as it has ramified through political and cultural arenas. However, it does not imply that every corner of the planet must become Westernized and capitalist but rather that every set of social arrangements must establish its position in relation to the capitalist West - to use Robertson's term, it must relativize itself." Malcolm Waters: <i>Globalization</i>. London: Routledge, 2001. 6. https://doi.org/10.4324/9780203136478.
"...globalization describes a trend of increasing transnational flows and increasingly thick networks of interdependence." Robert O. Keohane: <i>Power and Governance in a Partially Globalized World</i>. London: Routledge, 2002. 15. https://doi.org/10.4324/9780203218174.
"...refers both to the compression of the world and the intensification of consciousness of the world as a whole." Roland Robertson: <i>Globalization: Social Theory and Global Culture</i>. London: Sage, 1992. 8. https://doi.org/10.4135/9781446280447.

Megjegyzés: Saját kiemelések.

Forrás: Saját összeállítás a táblázatban jelzett források alapján.

„A tér és az idő összezsugorodása”

A globalizáció jellemzésére gyakran használt metafora „a tér és az idő összezsugorodása” (*time and space compression*), s az ezen alapuló definíció a társadalmi tér jellegében bekövetkező alapvető változásokat tekinti kiindulópontjának. A metafora a közlekedés és a kommunikáció áttörésszerű fejlődésére utal, melynek következtében az utazás és a szállítás, valamint az információk továbbítása rendkívül felgyorsult az utóbbi bő száz évben, s ez nyilvánvalóan hozzájárult a globalizáció előrehaladásához. A metaforát David Harvey használta először 1989-ben.¹⁵ Ismerünk más hasonló értelmű szókapcsolatokat is, mint „az idő és a tér összetartása” (*time-space convergence*) vagy „az idő és a tér megsemmisülése” (*annihilation of time and space*).¹⁶

Az említett két területen a technológiai fejlődés valóban olyan nagyarányú volt az utóbbi kétszáz évben, hogy az jelentősen csökkentette, gyakran pedig szinte teljesen megszüntette a távolság jelentőségét. Például míg a 19. századig az árukat leggyorsabban lóval és hajóval tudták szállítani, amelyek átlagos sebessége a legjobb esetben 15 km/óra volt, addig az 1960-as évektől mindennaposá vált a 700–1000 km/óra sebességgel közlekedő sugárhajtású repülőgépek használata. Hasonló folyamat zajlott a távolsági kommunikáció esetében. Ez évezredekken keresztül írott dokumentumok révén bonyolódott, amelyeket többnyire szintén lóval vagy hajóval juttattak célba. A 19. század első felében a gőzmozdony és a gőzhajó jelentős gyorsulást hozott, majd a század második felében a táviróhálózat kiépülésével a hírek néhány perc alatt megkerülhették a Földet. A 20. század végén viszont az internethálózatot már

¹⁵ David Harvey: *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell, 1989.

¹⁶ Donald G. Janelle: Central place development in a time-space framework. *Professional Geographer*, vol. 20 (1968), no. 1, 5–10. <https://doi.org/10.1111/j.0033-0124.1968.00005.x>; Scheuerman, William: „Globalization”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/globalization/> (Utolsó letöltés: 2023.04.10.) Anthony Giddens hasonló kifejezése a „a tér és az idő szétválása” (*time-space distanciation*): Anthony Giddens: *Modernity and Self-identity*. Cambridge: Polity, 1991. Ch. 4, Ch. 5. Giddens kifejezését Berger Viktor „tér-időbeli kiterjeszkedés”-ként fordítja: Berger Viktor: A tér problematikája Anthony Giddens társadalomelméletében. *Replika*, 82. évf. (2013), 1. sz. 46.

nagy tömegű információt is néhány másodperc alatt lehetett ugyanilyen távolságra továbbítani.¹⁷ Az említett műszaki vívmányokon túl számtalan más technológiai és szervezési innováció hozzájárult a távolság legyőzéséhez: ezek közé tartozik a Dieselmotoros hajó, a konténerszállítás, a gyorspostahálózat, a számítógép és a különböző szoftverek.

A modern közlekedési és kommunikációs eszközök alkalmazása tekintetében azonban óriási különbségek láthatók az egyes társadalmak és a különböző társadalmi csoportok között a múltban és a jelenben is.¹⁸ A globális városok, mint New York, Tokió és London valóban össze vannak kötve fejlett kommunikációs hálózatokkal, s ezért a közöttük lévő távolság sokat veszített jelentőségéből. Ennek ellenére a fizikai tér jelentősége még ezeknek a globális gazdasági központoknak az esetében sem szűnt meg: bizonyos funkciók az egyikben jobban elérhetőek, mint a másokban. Ráadásul még ezen nagyvárosok lakói sem mind vagy nem egyforma mértékben használják a fejlett technológiájú hírközlési hálózatokat és a gyors közlekedési lehetőségeket, s így számukra nagy lehet a jelentősége az adott fizikai környezetnek. Még inkább érvényes ez a Föld más, kevésbé globalizált városaira és társadalmaira. A fejlett technológiák képesek összekötni egymástól távol élő embereket, akik ennek ellenére a helyi közösségekben élnek életüket, s a munka, a szórakozás, a családi kapcsolatok szempontjából nagy jelentősége maradt a fizikai térnek.¹⁹

Határokon átnyúló kapcsolatok

Már a globalizáció korai, az 1990-es években született feldolgozásai-ban megfogalmazódott, hogy a folyamat fontos – vagy egyenesen legfontosabb – eleme a határokon átnyúló kapcsolatok intenzívebbé

¹⁷ Thomas Hylland Eriksen: *Globalization: The Key Concepts*. London: Bloomsbury, 2014. 41–43. <https://doi.org/10.4324/9781003085492>.

¹⁸ Barney Warf: *Time-Space Compression: Historical Geographies*. London – New York: Routledge, 2008. 38–39. <https://doi.org/10.4324/9780203938058>.

¹⁹ Andrew Leyshon – Nigel Thrift: *Money/Space: Geographies of monetary transformation*. London – New York: Routledge, 1997. 315–346. <https://doi.org/10.4324/9780203992432>.

válása.²⁰ A globalizáció szakirodalma azóta is kiemelt figyelmet fordít az áruk, a tőke, az emberek, a tárgyak és az információ nemzetközi áramlására.²¹ Ennek megfelelően a bővülő kapcsolatok vagy interakciók valamilyen formában a legtöbb ma használt definícióban megjelennek.

A globális kapcsolatok kialakítása nem új jelenség. A transznacionális kapcsolatok rendszere azonban olyan méretekben bővült az utóbbi évtizedekben, hogy azt sokan korunk meghatározó vonásának tartják. Ezek átfogó ábrázolásai gyakran globális hálózatokként mutatják be az összeköttetéseket.²² Még a globalizáció hatásaival szemben szkeptikus megfigyelők sem tagadják a világméretű kommunikációs hálózatok expanziójának jelentőségét. Ezek bővülésének dinamikája valóban impozáns: 1995 és 2010 között az internetkapcsolattal rendelkezők száma 16 milliőról 2 milliárdra, majd 2022-re 5,5 milliárdra nőtt a Földön;²³ 1995-ben 19 700 weboldal létezett, majd számuk 2010-re 255 millióra, 2022-re pedig 1,125 milliárdra ugrott.²⁴

Ugyanakkor számos szerző azt hangsúlyozza, hogy a határokon átnyúló interakciók nem feltétlenül globálisak, ezért a globalizációt meg kell különböztetni az internacionalizációtól: az utóbbi a közeli társadalmak közötti interakciókat is magában foglalja, míg globalizációról csak a valóban világméretű kapcsolatok esetében beszélhetünk. E megközelítés legismertebb képviselője Jan Aart Scholte, aki szerint más minőséget jelentenek az országok között kialakuló nemzetközi kapcsolatok és a teljes világra kiterjedő, globális

²⁰ Anthony Giddens: *The Consequences of Modernity*. Stanford, CA: Stanford UP, 1990. 64.

²¹ Ritzer–Dean: *Globalization: A Basic Text*, 2.; David Held – Anthony McGrew – David Goldblatt – Jonathan Perraton: *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity, 2000. 2.; Eriksen: *Globalization*, 75–98.; Gabriel Lucas: *Introduction to Globalization*. New York: Larsen and Keller, 2022. 41–71.

²² Manuel Castells: *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I*. Cambridge, MA. – Oxford: Blackwell, 1996.

²³ Internet World Stats: *Usage and Population Statistics*. <https://www.internet-worldstats.com/emarketing.htm> (Utolsó letöltés: 2023.04.14.)

²⁴ Netcraft: *March 2023 Web Server Survey*. <https://news.netcraft.com/archives/category/web-server-survey/> Az aktív weboldalak számáról nincs a jelzett időszak egészére kiterjedő statisztika. Ezek száma 2022-ben 200 millió volt. (Utolsó letöltés: 2023.04.14.)

kapcsolatok: csak akkor tudjuk megragadni a globalizáció lényegét, ha azt a világméretű kapcsolatok terjedésével azonosítjuk.²⁵

E feltétel érvényesítése azonban jelentős problémákat okoz a kutatás során, mivel nehéz meghatározni, hogy mi számít világméretűnek: például a külkereskedelemben hány határon kell keresztülhaladnia egy árunak, hogy az globális cserének számítsa? Milyen távolságot kell megtennie ehhez? Másrészt, ha ez az elhatárolás elméletben sikerül is, gyakorlatilag lehetetlen a világméretű kapcsolatok és a pusztán a határokon átnyúló összeköttetések elkülönítése. Held és társai úgy igyekeznek megoldani ezt a problémát, hogy a transzkontinentális és az interregionális áramlásokat és hálózatokat tekintik a globalizáció fogalmkörébe tartozónak.²⁶ Ez sem jelent azonban kielégítő megoldást: például az eltérő kontinensen fekvő Tunézia és Olaszország között jóval kisebb távolságot tesz meg az áru, mint az azonos kontinensen lévő Törökország és Kína között. A régiók egyértelmű elhatárolása eleve nehéz feladat: például Közép-Európa vagy Kelet-Közép-Európa esetében számos definíció létezik. Ráadásul itt is felmerül a korábban jelzett nehézség: amennyiben Csehországot Kelet-Közép-Európához, Németországot és Ausztriát Közép-Európához tartozónak tekintjük, akkor a Csehország és Németország közötti árucseré interregionális besorolást kap, míg a Németország és Ausztria közötti kereskedelem nem. Ez nyilvánvalóan kevésbé következetes eljárás.²⁷

Továbbá azért sem indokolt az áruk, a tőke és az emberek rövidebb távú, kontinenseken belüli mozgásának figyelmen kívül hagyása, mert a globalizáció ilyeneket is indukál. Például a dél-koreai autógyárak kelet-közép-európai befektetései az utóbbi térségen belül szintén növelik a kereskedelmi forgalmat: a csehországi Hyundai gyár részegységeket szállít a szlovákiai KIA-gyárnak és fordítva.²⁸

²⁵ Scholte: *Globalization*, 54–61.

²⁶ Held–McGrew–Goldblatt–Perraton: *Global Transformations*, 16.

²⁷ A régiófogalmakra átfogóan: Diana Mishkova – Balázs Trencsényi (eds.): *European Regions and Boundaries: A Conceptual History*. New York: Berghahn Books, 2017. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04gdx>.

²⁸ Hana Machková – Paul-Marc Collin: Market Entry Strategies of Passenger Carmakers: The Case Study of the Czech Republic. *Central European Business Review*, vol. 4 (2015), no. 3, 32. <https://doi.org/10.18267/j.cebr.130>.

Bár ez csak az áruk szomszédos országok közötti áramlását hozza magával, de az a globalizáció következményének tekinthető.

A különböző társadalmak közötti interakciók tehát gyakran a transzkontinentális kapcsolatoknál korlátozottabb hatókörű jelenségek, vagyis szigorú értelemben véve az internacionalizáció kategóriájába – vagy oda is – tartoznak. De a rövidebb távú, kontinenseken belüli kapcsolatok bővülése általában párhuzamosan zajlik a transzplanetáris összeköttetések terjedésével, s így az internacionalizáció és a globalizáció kiegészítik és ösztönzik egymást. Ennek megfelelően a szakirodalom jelentős része nemcsak a valóban világméretű interakciókat számítja a globalizációhoz, hanem a más típusú nemzetközi kapcsolatok terjedését is.²⁹

Szupraterritoriális kapcsolatok

A 20. század végén és a 21. század elején a világméretű gazdasági, kulturális és más összeköttetések nagy ütemben bővültek. Ugyan-ebben az időszakban azonban számos kutató szerint a mennyiségi változások mellett minőségi átalakulás is bekövetkezett a globalizációban, mivel előrehaladtak a deterritorializációs folyamatok.³⁰

A más összefüggésben már idézett Jan Aart Scholte szerint mindez tükröződik az ún. szupraterritoriális kapcsolatok megjelenésében és gyors terjedésében, amelyek jellemzője, hogy elszakadnak a földrajzi területektől, vagyis nem köthetőek egyértelműen helyhez, a Föld meghatározott részéhez. Scholte mindennek kiemelt jelentőséget tulajdonít a globalizációban: számára a kapcsolatok – korábban már tárgyalt – világméretű kiterjedése mellett azok szupraterritoriális jellege definiálja a globalizációt. Továbbá úgy véli, hogy a szupraterritoriális összeköttetéseket gyakran jellemzi a „világméretű egyidejűség” (*transworld simultaneity*), vagyis a világ

²⁹ Michael Storper: Territories, Flows, and Hierarchies in the Global Economy. In: Kevin R. Cox (ed.): *Spaces of Globalization*. New York: The Guilford Press, 1997. 19–44.; Philip F. Kelly: The Geographies and Politics of Globalization. *Progress in Human Geography*, vol. 23 (1999), no. 3, 385. <https://doi.org/10.1177/030913259902300303>.

³⁰ Arjun Appadurai: Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. In: Mike Featherstone (ed.): *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*. London: Sage, 1990. 295–310.; John Tomlinson: *Globalization and Culture*. Chicago: Chicago University Press, 1999. 106–149.

bármely részén megjelenhetnek ugyanakkor. Példaként szolgál az, hogy – a globális kereskedelem eredményeként – minden másodpercben átlagosan 3000 csésze Nescafé, vagyis azonos márkájú instant kávét isznak a Földön. Szintén karakterisztikus jegyük a „világméretű azonnaliság” (*transworld instantaneity*), vagyis a kapcsolatok pillanatok alatt kiterjedhetnek a Föld bármely részére. Ennek illusztrációja a globális telefonhálózat működése, amely lehetővé teszi, hogy olyan gyorsan elérjünk valakit az óceán túlsó oldalán, mintha a szomszéd házában lakna.³¹

A szupraterritorialitás számos más területen megjelenik: az internet a par excellence szupraterritoriális kommunikációs eszköz, amely bonyolult audiovizuális tartalmakat képes közvetíteni pillanatok alatt a világ szinte bármely lakott részére, miközben a felhasználók nem ismerik azt, hogy a hálózat működéséhez szükséges eszközök (pl. szerverek) hol helyezkednek el.³² Hasonló érvényes a kriptovalutákra, amelyek nem csupán fizikai formában nem léteznek, de azt sem lehet megnevezni, hogy melyik országban vagy városban bocsájtották ki őket.³³

A mai globalitás jelentős alkotórészét az „e-kommunikáció” – így az e-mail, az e-kerkedelem, az e-kormányzás – képezi. A globális kommunikációs hálózat azonnali adatátvitelt tesz lehetővé, s így például az észak-amerikai kereskedelmi láncok ügyfélszolgálatát gyakran Indiában működik. Dollárban, jenben vagy euróban másodpercek alatt lehet tranzakciókat lebonyolítani a világ pénzügyi központjai között az őket összekötő elektronikus rendszereken. A globális televíziók és hírügynökségek szintén azonos időben közvetítik az eseményeket a világ távoli pontjaira. A nagy sportrendezvényeket – mint az olimpia vagy a labdarúgó

³¹ Scholte: *Globalization*, 61.

³² Jan Aart Scholte: Internet Governance. In: Matthias Middell (ed.): *The Routledge Handbook of Transregional Studies*. London – New York: Routledge, 2019. 311–319. <https://doi.org/10.4324/9780429438233-39>.

³³ Luca Fantacci: Cryptocurrencies and the denationalization of money. *International Journal of Political Economy*, vol. 48 (2019), no. 2, 105–126. <https://doi.org/10.1080/08911916.2019.1624319>.

világbajnokság – egyidejűleg százmilliók figyelik a televízióban szerte a Földön.³⁴

Scholte ezeket a jelenségeket hosszú távú perspektívában is értelmezi: szerinte a tér és az idő gyakran emlegetett összezsugorodása évszázadok óta tartó folyamat, de ez sokáig a területiséghez (*territoriality*) kapcsolódva zajlott. Maga a területiség történelmi képződmény: mint a társadalmi tér rendezőelve a 16. századtól kezdett kialakulni, s a 19. századra domináns szerephez jutott. Ettől kezdve a 20. század utolsó harmadáig a makroszociális terek szinte minden esetben territoriális formát öltöttek. Ebből következőleg az emberek a világban való helyüket területek segítségével határozták meg. Ez a rendszer kezdett felbomlani az utóbbi évtizedekben a szuprateritorialitás fentiekben jelzett előretörésével, mely a földrajzi területtől való elszakadást jelenti. A területiség jelentősége megmaradt, de az már nem kizárólagosan határozza meg a térhez való viszonyt.³⁵

A bemutatott érvelés azonban több tekintetben is bírálható. Az internet és a telekommunikáció más eszközeinek segítségével megvalósuló információcsere valóban jórészt elszakad a tértől, és szuprateritorialísnak nevezhető, de ezek szerepe – bár folyamatosan nő – még mindig mérsékelt a társadalmi viszonyok és változások determinánsai között, vagyis a terület és a távolság jelentősége továbbra is megmarad. Egy másik kritikai irány szerint a szuprateritorialitás nem annyira új jelenség, mint azt Scholte feltételezi. A kontinensek közötti kommunikáció valóban soha nem látott méreteket öltött az utóbbi néhány évtizedben, és ugyanez érvényes a repülésre is, azonban itt inkább mennyiségi, mint minőségi változások következtek be az ezredfordulón. Az első világháború előtti aranystandard rendszer jóval közelebb állt az egységes globális valutához, mint a mai nemzetközi valutarendszer.³⁶ A globális

³⁴ Alan Tomlinson: *Globalization and Sport: Reflections and Projections*. In: Joseph Maguire – Katie Liston – Mark Falcoux (eds.): *The Palgrave Handbook of Globalization and Sport*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2021. 21–40. https://doi.org/10.1057/978-1-137-56854-0_2.

³⁵ Scholte: *Globalization*, 63.

³⁶ John Agnew: *Sovereignty Regimes: Territoriality and State Authority in Contemporary World Politics*. *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 95

fenyegetések sem mind újak és nem is függetlenek a területiségtől: a nukleáris fegyverek 20. század közepi kifejlesztésével a globális nukleáris katasztrófa lehetősége is már jó ideje velünk van; léteznek ugyan újabb ökológiai veszélyek, de ezek hatása sem válik el a tértől: vannak olyan régiók, melyekben erősebben érvényesülnek vagy érvényesülhetnek azok következményei. A hely és a terület még az internet esetében is fontos faktor: mint erre már utaltunk, a világhálózathoz való hozzáférés rendkívül egyenlőtlen a világban.

Diffúzió

A diffúzió – a globalizáció kontextusában – különböző tárgyak, intézmények, gondolatok, értékek, attitűdök és szokások társadalmak közötti áramlását, terjedését jelenti. A fogalom a globalizáció számos definíciójában szerepel, amelyen azért sem csodálkozhatunk, mert tulajdonképpen maga a globalizáció azt jelenti, hogy valami globálissá válik, vagyis világméretben elterjed.

A diffúziós folyamatok kutatása jóval a globalizáció fogalmának megjelenése előtt kezdődött, és különösen két területen haladt előre: a kulturális diffúzió és az innovációk terjedése tekintetében.³⁷ Például a Mediterráneum történetéről írt nagy munkájában Fernand Braudel széles körben kimutatta, hogy ebben a több kontinensre kiterjedő régióban miként hatottak egymásra a kultúrák, hogyan terjedtek el szokások, különösen az ünnepekhez, a divathoz és a vallásokhoz kapcsolódóan. Már ebben a munkában is szerepelt, hogy a különböző kulturális elemek terjedésének vannak feltételei, és sor kerülhet elutasításukra is. Az innovációk diffúziójának kutatásában különösen fontos szemponttá vált, hogy milyen módon történik a műszaki vívmányok meghonosítása: mi az, amit átvesz egy bizonyos társadalom, s mi az, amit nem, ennek mi az oka, továbbá melyek a sikeres technológiai kölcsönzés előfeltételei.³⁸

(2005), no. 2, 437–461. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.2005.00468.x>; Tomlinson: *Globalization and Culture*. 128–137.

³⁷ Everett Rogers: *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press, 1995. [1962.]

³⁸ Fernand Braudel: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Vol. 2. London: Fontana/Collins, 1973. (Magyarul: Fernand Braudel:

Ezek a megfontolások nagy jelentőségűek a diffúzió és a globalizáció viszonya tekintetében is. A technológiák terjedése és a világméretű kulturális diffúzió szintén a globalizáció kutatásának legfontosabb területei közé tartoznak, de ezeken túl számos további diffúziós folyamatot figyelhetünk meg.³⁹ Példa lehet a kereszténység és az iszlám terjedése a világban vagy az eredetileg csak szűkebb régiókra jellemző ételek és étkezési szokások más kontinenseken való megjelenése – a pizzától a szusiig –, s a demokrácia elveit és intézményeit szintén világméreteken vették át különböző társadalmak, gyakran persze átformálva azokat.

Egyes szerzők úgy vélik, hogy a történelemben mindig is zajlottak diffúziós folyamatok, ezért nem szükséges új fogalmat – mint a globalizáció – használni e jelenség megjelölésére.⁴⁰ Véleményünk szerint valóban téves lenne a globalizációt pusztán a diffúzióval azonosítani. Ugyanakkor a globalizáció koncepciójának nemcsak történelmileg új jelenségeket kell megragadnia, hanem nyitottnak kell lennie régebbi korok folyamatainak ábrázolására is. Továbbá a diffúzió sajátos interakciót jelent, s ezért – amennyiben határokon átívelően, illetve világméreteken történik – indokolatlan kirekeszteni a globalizáció jelenségei közül.

Integráció

A globalizáció egy további értelmezés szerint a mélyülő integrációt jelenti. Különösen a közgazdasági kutatásokat jellemzi ez a megközelítés, amelyekben az integráció fokát a nemzetgazdaságok összefonódásának mértéke alapján határozzák meg. Amennyiben a határokon átívelő gazdasági tevékenységek jelentősége nő a gazdasági összeteljesítményhez viszonyítva, akkor mélyül az integráció, s ezzel halad előre a gazdasági globalizáció. Mindez egy nemzetgazdaság és a teljes világ gazdaság viszonylatában is értelmezhető. Eközben

A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I–III. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.)

³⁹ Alan Tomlinson: Cultural Diffusion. In: George Ritzer (ed.): *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*. Vol. 2. Chicester: Wiley Blackwell, 2012. 1–3. <https://doi.org/10.1002/9780470670590.wbeog149>.

⁴⁰ Scholte: *Globalization*, 57.

a kutatásokban főként a kereskedelem, a tőkepiac és a munkaerőpiac vizsgálata kerül előtérbe.⁴¹ Ezek integrációját a külkereskedelem összgazdasági teljesítményhez viszonyított aránya, a nemzetközi tőkeáramlások relatív súlya, illetve a munkaerőpiac nyitottságának mértéke szerint állapítják meg.⁴²

A világkereskedelemre vonatkozóan viszonylag átfogó adatokkal rendelkezünk, melyek jól mutatják a globális integráció hosszú távú alakulását ezen a téren. 1500 és 1800 között a világkereskedelem megközelítőleg évi 1%-kal, majd a 19–20. század során évi 3,5%-kal bővült. A két világháború között valamelyest tovább mélyült a globális integráció ezen a téren, de a második világháború nagyban visszavetette azt: 1950-ben csak a világ gazdasági kibocsátásának 5,5%-át tette ki a világexport. A következő évtizedek ismét kedvező körülményeket teremtettek a nemzetközi árucseré számára, így 1998-ban már a globális gazdasági kibocsátás 17,2%-ára rúgott a világ országainak együttes exportja.⁴³

A gazdasági integráció fenti megközelítése terjedt el leginkább a szakirodalomban, de annak léteznek más felfogásai is. Immanuel Wallerstein a kapitalista világ gazdaság széles körű munkamegosztását hangsúlyozva amellett érvel, hogy az elmúlt századok világgazdasági fejlődésének egyik központi jelentőségű folyamata az integráció, melynek során a társadalmak és államok egy globális rendszer részévé válnak, melyet világszisztemnek nevez. Az „inkorporáció” – a rendszerbe tagozódás – folyamata magában foglalja a kapitalista gazdasági viszonyok expanzióját, a nemzetállami politikai intézmények terjedését, továbbá az ezeket támogató

⁴¹ Michael O. Bordo – Alan M. Taylor – Jeffrey G. Williamson: Introduction. In: Michael O. Bordo – Alan M. Taylor – Jeffrey G. Williamson (eds.): *Globalization in Historical Perspective*. Chicago–London: University of Chicago Press, 2005. 1–2. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226065991.003.0001>; Dani Rodrik: How Far Will International Economic Integration Go? *Journal of Economic Perspectives*, vol. 14 (2000), no. 1, 177–186. <https://doi.org/10.1257/jep.14.1.177>.

⁴² Dilip K. Das: *Financial Globalization: Growth, Integration, Innovation and Crisis*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2010. 5–7.

⁴³ Angus Maddison: *Monitoring the World Economy, 1820–1992*. Paris: OECD, 1995. 38.; Angus Maddison: *The World Economy: A Millennial Perspective*. Paris: OECD, 2001. 363. <https://doi.org/10.1787/9789264189980-en>.

kulturális normák és értékek diffúzióját.⁴⁴ Kevin O'Rourke és Jeffrey G. Williamson viszont az árak egész világon való kiegyenlítődéseként folyamatát tanulmányozza: amennyiben azonos termékek árai egyre inkább megegyeznek a különböző piacokon, az annak a jele, hogy az áruk és a termelési tényezők mind akadálytalanabban áramlanak a világban, amely viszont a világméretű gazdasági integráció előrehaladását és így a globalizációt mutatja. Ehhez csatlakozva Ronald Findlay és Kevin O'Rourke szerint az árak világméretű konvergenciája jobb indikátora a globális gazdasági integrációnak, mint a kereskedelmi forgalom integrációja. A nemzetközi kereskedelem ugyanis – érvelnek – a kereslet és a kínálat változásainak van kitéve, amelyek nem szükségszerűen vannak kapcsolatban a globalizációval, hanem más tényezők – például háborúk – is befolyásolhatják őket.⁴⁵

A szociológiában az integráció fogalmát mindenekeelőtt társadalmakon belüli folyamatok vizsgálata során alkalmazzák: egyrészt arra vonatkozik, hogy a társadalom különböző elemei miként kapcsolódnak össze, másrészt az a folyamatot jelöli, melynek során a hátrányos helyzetű csoportok közelebb kerülnek egymáshoz. A társadalmi integrációval szemben a politikai integrációt gyakran a nemzetállami kereteket meghaladóan értelmezik a szakirodalomban. A politikai integráció a globalizáció kontextusában a független nemzetállamok intézményesített formában való együttműködését jelenti: ez történhet kormányközi szervezetek vagy az ennél mélyebb integrációt jelentő szupranacionális szervezetek keretében, jöllehet az utóbbiakra kevés példát ismerünk. A politikai integráció során

⁴⁴ Immanuel Wallerstein: *The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 1974. 24.; Christopher Chase-Dunn – Yukio Kawano – Benjamin Brewer: Trade Globalization since 1795: Waves of Integration in the World-System. *American Sociological Review*, vol. 65 (2000), 77–95. <https://doi.org/10.2307/2657290>.

⁴⁵ O'Rourke, Kevin H. – Williamson, Jeffrey G.: *Globalization and History The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*. Cambridge: MIT Press, 1999.; Kevin H. O'Rourke – Jeffrey G. Williamson: When Did Globalisation Begin? *European Review of Economic History*, vol. 6 (2002), no. 1, 24–25. <https://doi.org/10.1017/s1361491602000023>; Ronald Findlay – Kevin H. O'Rourke: Commodity Market Integration, 1500–2000. In: Michael O. Bordo – Alan M. Taylor – Jeffrey G. Williamson (eds.): *Globalization in Historical Perspective*. Chicago–London: University of Chicago Press, 2005. 13–62. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226065991.003.0002>.

a részt vevő államok lemondanak szuverenitásuk egy részéről az együttműködés sikere érdekében.⁴⁶

Az integráció fogalmát tehát a globalizációhoz kapcsolódóan elsősorban a közgazdasági elemzések használják. A társadalmi vagy politikai folyamatok tanulmányozása során kevésbé jut szerephez, de ha mégis, akkor inkább az egyes társadalmakon belüli viszonyok vizsgálatánál alkalmazzák. Eközben fokozza az értelmezési nehézségeket, hogy a gazdasági és politikatudományi szakirodalomban az integráció fogalma egyaránt jelent állapotot és folyamatot.

Westernizáció – amerikanizáció – easternizáció

Az utóbbi másfél évszázadban a világméreteken elterjedt tárgyak, intézmények, eszmék és szokások jelentős része a nyugati civilizációból származott. Ezen belül is kiemelt szerepet játszott az Egyesült Államok, mivel az itt megalkotott ipari technológiák, kulturális termékek, politikai intézmények és az itt kialakult szokások az első világháború után gyors ütemben jelentek meg szerte a világon, és így kiemelt hatással voltak a globalizáció folyamatára. Ezért a globalizációt esetenként westernizációként vagy amerikanizációként írják le, ezzel egyszersmind azt üzenve, hogy ezek a jelenségek alkotják annak legfontosabb vonulatát.⁴⁷

Ez a felfogás nem ritkán implicit módon jelenik meg: ha a 21. századi globalizációt illusztrálni kívánják, akkor nagyon gyakran a Coca-Cola, a McDonald's, az iPhone vagy valamilyen más nyugati – különösen amerikai – termék ázsiai vagy éppen afrikai jelenlétéről tudósítanak. Ha egy thaiföldi utcaképet látunk, melyen tömegével sorakoznak az amerikai eredetű árucikkek hirdetései, akkor az üzenet

⁴⁶ Ben Rosamond: *Theories of European Integration*. New York: St. Martin's Press, 2000. 179–185. <https://doi.org/10.5040/9781350389199>.

⁴⁷ Anselm Doering-Manteuffel: Amerikanisierung und Westernisierung, Version: 1.0. In: *Docupedia-Zeitgeschichte*, 18. 1.2011, 1–14. https://docupedia.de/zg/Amerikanisierung_und_Westernisierung?oldid=76659; Umut Bozkurt: Westernization. In: Ritzer (ed.): *Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*. Vol. 2. 1-2. <https://doi.org/10.1002/9780470670590.wbeog812>.

egyértelmű: az amerikai fogyasztói kultúra már a világ távoli pontjain is megjelent, sőt, dominál.⁴⁸

Természetesen az amerikanizáció és a westernizáció fogalmi létező jelenségeket ragadnak meg, s ezért helyük lehet a tudományos elemzésekben.⁴⁹ Sőt, a nyugati hatások világméretű befogadása a globalizációt is jelentősen előrevitte, vagyis ezek és a globalizáció fontos kapcsolódási pontokkal rendelkeznek. Nem célravezető azonban az amerikanizációt vagy a westernizációt a globalizációval azonosítani, mivel az utóbbi azoknál jóval komplexebb folyamat. A globalizáció nem csak nyugati hatásokat takar: például az iszlám vagy a buddhista vallás is globálisan elterjedt. Sőt, az sem törvényszerű, hogy a nyugati – vagy szűkebben amerikai – hatások dominálnak a világ más részein, hanem a globalizáció haladhat ennél kiegyensúlyozottabb formában is.

Mindazonáltal a 21. században az amerikanizáció fogalmával egyre ritkábban találkozhatunk a szakirodalomban és a közbeszédben. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy az Egyesült Államok gazdasági és katonai befolyása csökkent, mivel más hatalmak is globális jelentőségre tettek szert: különösen két ázsiai ország, Kína és India megnövekedett globális szerepe érdemel említést, de Pakisztán, Indonézia és Brazília is ebbe a csoportba tartozik.⁵⁰

Az utóbbi folyamattal összefüggésben az 1990-es évek közepén megjelent az easternizáció fogalma, amely a keleti – leginkább kelet-ázsiai – gazdasági és kulturális hatások világméretű, de különösen

⁴⁸ Az amerikanizáció és a globalizáció kapcsolatáról lásd: George Ritzer – Todd Stillman: Assessing McDonaldisation, Americanization and Globalization. In: Ulrich Beck – Natan Sznaider – Rainer Winter: *Global America? The Cultural Consequences of Globalization*. Liverpool: Liverpool University Press, 2003. 30–48. <https://doi.org/10.2307/j.ctt5vjfbd.7>.

⁴⁹ Victoria de Grazia: *Irresistible Empire: America's Advance through Twentieth-Century Europe*. Cambridge, MA: The Belknap Press, 2005. <https://doi.org/10.4159/9780674031180>; Alexander Stephan (ed.): *The Americanization of Europe: Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*. New York: Berghahn, 2006. <https://doi.org/10.1515/9780857456816>; Volker R. Berghahn: The debate on 'Americanization' among economic and cultural historians. *Cold War History*, vol. 10 (2010), no. 1, 107–130. <https://doi.org/10.1080/14682740903388566>.

⁵⁰ Niall Ferguson: *Civilization: The West and the Rest*. New York: Penguin, 2012.

nyugati érvényesülését jelenti.⁵¹ Eredetileg a japán és dél-koreai autógyárak amerikai s nyugat-európai eladásainak felfutását s ezzel együtt az utóbbiak termelési rendszereinek (*just-in-time* rendszer) elterjedését értették easternizáció alatt, de ma már ide sorolják a jóga, a vegetarizmus vagy éppen a Zen világszemlélet térhódítását is. Az utóbbi években a K-pop nyugati sikerével még a könnyűzenében is látunk példát a keleti hatások erőteljes globális diffúziójára.⁵² Összességében azonban az említett ázsiai társadalmak kultúrája jóval kisebb vonzerővel rendelkezik a világban, mint az amerikai vagy általában a nyugati kultúra. Ezért az easternizáció nyilvánvaló korlátokba ütközik.

Kölcsönös függés

A világ társadalmi közötti kölcsönös függés szintén a globalizáció részeként jelenik meg számos szakirodalmi munkában. Kölcsönös függés – másként interdependencia – akkor alakul ki különböző társadalmi-gazdasági egységek között, ha azok a létrejött kapcsolatok révén hatnak egymásra, s a kapcsolatok megszakadása mindegyik fél számára hátrányokat eredményez.⁵³ Az interdependencia költségekkel jár, mivel eredményeként a feleknek le kell mondaniuk szuverenitásuk egy részéről.⁵⁴ A függés nem feltétlenül szimmetrikus, s így a felek költségei sem minden esetben azonosak, ezért az egymásra utaltság ellenére az előnyök és a hátrányok elosztása körül konfliktusok alakulhatnak ki.⁵⁵

⁵¹ Colin Campbell: Easternization. In: George Ritzer (ed.): *Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2012. 1-2. (online) <https://doi.org/10.1002/9780470670590.wbeog160>.

⁵² Ritzer–Dean: *Globalization: A Basic Text*, 66.

⁵³ Manuela Spindler: Interdependence. In: Siegfried Schieder – Manuela Spindler (eds.): *Theories of International Relations*. London – New York: Routledge, 2014. 56–75. <https://doi.org/10.4324/9781315797366>.

⁵⁴ Robert O. Keohane – Joseph S. Nye: *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. New York: Longman, 2011. 7–9.

⁵⁵ Dale C. Copeland: *Economic Interdependence and War*. Princeton–Oxford: Princeton UP, 2015. 16–50. <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691161587.001.0001>; Henry Farrell – Abraham L. Newman: Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion. *International Security*, vol. 44 (2019), no. 1, 42–79. https://doi.org/10.1162/isec_a_00351.

A globális interdependencia számos típusát különböztethetjük meg. Gazdasági téren kölcsönös függést eredményeznek a szoros kereskedelmi, pénzügyi és tőkekapcsolatok, melyek fenntartása kézzelfogható előnyöket hoz a termelés és így az életszínvonal növelése tekintetében. Ökológiai téren a világ államai egymásra vannak utalva a klímaváltozás veszélyeinek elhárítására, a toxikus és a radioaktív anyagok terjedésének ellenőrzése, a veszélyeztetett fajok fennmaradásának biztosítása, az édesvízkészletek és az óceánok ökoszisztémájának megőrzése terén. Közegészségügyi vonatkozásban szintén kialakul interdependencia, mivel a globális járványok előrejelzése és megelőzése csak széles körű együttműködéssel érhető el. A béke és biztonság hasonlóképpen a kölcsönös függés színtere: a nukleáris, kémiai és más tömegpusztító fegyverek terjedésének és bevetésének megelőzése, az agresszorok megfékezése, a terrorizmus visszaszorítása globális kooperációt igényel. Annak biztosítása, hogy az új technológiák – mint a génmanipuláció és a mesterséges intelligencia – hasznosítása az általános erkölcsi elveknek megfelelően történjen, s ezeket egyes államok ne használhassák fegyverszerűen, szintén átfogó globális megállapodásokat és ezek betartatását igényli.⁵⁶

Az interdependencia különböző formái történelmileg változtak: például pénzügyi és kereskedelmi tekintetben már jelentős kölcsönös függés létezett a 19. század végén; a nukleáris fegyverek terjedésének és bevetésének ellenőrzése a második világháború után vált égető problémává; a génmanipuláció és a mesterséges intelligencia jólétet szolgáló alkalmazásának elérése pedig egészen új globális kihívás.

A világméretű interdependencia jóval ritkábban szerepel a globalizáció definícióiban, mint a határokon átnyúló interakciók vagy a diffúzió. Ennek legfontosabb oka, hogy azt gyakran nem a globalizáció részének, hanem következményének tekintik. E felfogás szerint a kölcsönös függés az interakciók eredményeként alakul ki, s így nem lehet önálló eleme a definíciónak. Tagadhatatlan, hogy az interdependencia többnyire a határokon átnyúló kapcsolatok

⁵⁶ Yuval Noah Harari: *21 Lessons for the 21st Century*. London: Jonathan Cape, 2018. (Magyarul: *21 lecke a 21. századra*. Budapest: Animus, 2018.)

révén jön létre, vagyis azok relatív jelentőségének fokozódása általában a társadalmak kölcsönös függését is erősíti. Ez azonban nem minden esetben van így. Az interdependencia erősödhet a nemzetközi interakciók növekedése ellenére is, mint azt az ökológiai problémák – s azon belül különösen a légkör és a természetes vizek szennyezése – mutatják. Példa lehet egy ipari nagyüzem, mely termékeit nem exportálja, de nagy tömegű káros anyagot bocsájt ki a levegőbe. Ez a szennyeződés nyilvánvalóan nem ismer határokat, s szétterül a Föld légkörében. Vagyis a globális kereskedelmi kapcsolatokban való részvétel nélkül is lehet globális környezeti hatása az ipari termelésnek, az országok vagy régiók úgy is mérgezhetik egymás levegőjét. Lényegében ugyanez érvényes a folyóvizek és tengerek károsítására is.⁵⁷

A világméretű problémák megoldási lehetőségeit, a kölcsönös függőségből következő politikai alternatívákat a politológia egyik ága kutatja, mely a globális kormányzás (*global governance*) intézményeivel foglalkozik.⁵⁸ A vizsgálatok kiindulópontja az, hogy egy sor globális probléma megoldása – a már említett környezeti veszélyek, a nemzetközi bűnözés és a biztonsági kockázatok elhárítása – a politikai döntések átfogó, nemzetállamok feletti koordinációját igényli. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a globális kormányzás intézményei alig épültek ki, s a meglévők – mint az ENSZ – is kevésbé hatékonyan működnek, mivel a nemzetállamok nem kívánnak jelentős jogköröket átadni nekik.⁵⁹

Tudatosulás

A globalizáció kutatása során viszonylag korán megjelent a felismerés, hogy az abban részt vevő társadalmak egyre erősebben reflektálnak a világméretű interakciók, az interdependencia fokozódására.

⁵⁷ Kessler: *Theorie und Empirie der Globalisierung*, 62–63.

⁵⁸ Manuela Moschella – Catherine Weaver: *Global economic governance: Players, power and paradigms*. In: Manuela Moschella – Catherine Weaver (eds.): *Handbook of Global Economic Governance: Players, power and paradigms*. London – New York: Routledge, 2014. 1–22. <https://doi.org/10.4324/9780203156377-1>.

⁵⁹ Josep M. Colomer – Ashley L. Beale: *Democracy and Globalization: Anger, Fear, and Hope*. London – New York: Routledge, 2020. 115–122. <https://doi.org/10.4324/9781003027492>.

David J. Elkins a globalizáció részének tekinti azt, hogy a Föld népességének egyre nagyobb részében tudatosulnak a kultúra és az életszínvonal terén világméreteken meglévő különbségek.⁶⁰ Malcolm Waters arról ír, hogy „a társadalmi és kulturális viszonyok földrajzi meghatározottsága csökken, s ez mindinkább tudatosul az emberekben”.⁶¹ Az emberiség közös sorsának érzékeltetésére mások olyan közkeletű metaforákat használnak, mint az „egy hajóban evezünk”, vagy – ennek modernebb változataként – „együtt haladunk a Föld nevű űrhajóban” (*spaceship Earth*). Jóval tovább megy ennél az a koncepció, mely azt feltételezi, hogy máris létrejöttek a világtársadalom (*world society*) alapjai, vagy legalábbis úton vagyunk ebbe az irányba.⁶² Az utóbbi nemcsak a globális kapcsolatok magas szintjét jelenti, hanem azt is, hogy a világtársadalom tagjai egy közös egységhez tartozónak tekintik magukat.⁶³

Mindazonáltal ezek az elképzelések összességében kevésbé találtak utat a globalizáció elméleti megközelítéseibe, és így ritkán szerepelnek a globalizáció definícióiban. Ennek egyik legfontosabb oka az, hogy a globális identitás – empirikusan könnyen igazolhatóan – mindmáig háttérbe szorul az egyéb – lokális, regionális, kontinentális vagy nemzeti – identitások mellett. Erre vonatkozóan a legátfogóbb információkat a *World Values Survey*-ből nyerhetjük, amely évtizedek óta több tucat országra terjed ki. Az 1990-es évek elején és közepén a vizsgált országokban átlagosan a válaszadók 12,2%-a azonosult első helyen a világ egészével, amely jóval elmaradt a nemzeti (37,1%) vagy a lokális (36,7%) identitás

⁶⁰ David J. Elkins: *Beyond Sovereignty: Territory and Political Economy in the Twenty-First Century*. Toronto: University of Toronto Press, 1995. 27.

⁶¹ Malcolm Waters: *Globalization*. London: Routledge, 1995. 3.

⁶² Martin Albrow: Introduction. In: Martin Albrow – Elizabeth King (eds.): *Globalization, Knowledge and Society: Readings from International Sociology*. London: Sage, 1990. 9.

⁶³ Roland Robertson: Global Culture and Consciousness. In: Roland Robertson – Didem Buhari-Gulmez (eds.): *Global Culture: Consciousness and Connectivity*. London – New York: Routledge, 2016. 5–20. <https://doi.org/10.4324/9781315562834-2>; Pheng Cheah: The Cosmopolitical – Today. In: Pheng Cheah – Bruce Robbins (eds.): *Cosmopolitics: Thinking and Feeling beyond the Nation*. Minneapolis–London: University of Minnesota Press, 1998. 20–41.; Bruce Robbins: Introduction: Actually Existing Cosmopolitanism. In: Cheah–Robbins: *Cosmopolitics*, 1–19.

súlyától.⁶⁴ A képet valamelyest árnyalja, hogy az identitások nem feltétlenül kizárólagosak, s ez az itt tárgyalt formáira is érvényes.

Ha a kettős identitás arányát nézzük, akkor a globális identitás már jóval szélesebb körben érvényesül: például Ausztráliában 1995-ben a világot csak a válaszadók 9,9%-a nevezte meg identitása fókuszaként, de a nemzetet és a világot együtt már 15,6%-a, a lakóhelyet és a világot együtt pedig 6,4%-a jelölte meg.⁶⁵ Ennek alapján itt a megkérdezettek mintegy negyede rendelkezett valamilyen mértékű globális identitással, ráadásul a fiatalabb korosztályok körében ez még inkább elterjedt volt. Ezek az arányok még mindig jóval elmaradnak a nemzeti és lokális identitások súlyától, de azt mutatják, hogy a kozmopolitanizmus kapcsolódhat más identitásokhoz.⁶⁶ Ennek megvalósulása nagyban függ a nemzettudat és a nacionalizmus jellemzőitől: míg az etnonacionalizmus (*ethno-nationalism*) teljes alkalmazkodást kíván, addig a polgári nacionalizmus (*civic nationalism*) inkább befogadó.⁶⁷

Ennél is fontosabb körülmény azonban, hogy bár a globalizáció tudatosulását segíti a globális identitás, de az előbbi bekövetkezhet közös identitás nélkül is. Paul James és Manfred B. Steger amellett érvel, hogy a globalizációt nem lehet megfelelően leírni az összeköttetések és kapcsolatok objektív hálózataival, mert az szubjektív viszonyokat is magában foglal. Példájuk szerint a hidegháború során jónéhány állam csak korlátozott mértékben tartott fenn nemzetközi kapcsolatokat, ennek ellenére a globalizáció tudata ezekben is élt, vagyis a szubjektív globalizáció érvényesült. E szerzők számba is veszik a globális tudat különböző formáit, amelyek a globális összeköttetések egyszerű érzékelésétől (*sensory experience*), ezek

⁶⁴ Pippa Norris: Global Governance and Cosmopolitan Citizens. In: Robert O. Keohane – Joseph S. Nye (eds.): *Governance in a Globalizing World*. Washington, DC: Brookings Institute, 2000. 162. A *civic nationalism* magyar fordítása esetenként politikai nacionalizmus vagy állampolgári nacionalizmus.

⁶⁵ Tim Phillips: Imagined Communities and Self-Identity: An Exploratory Quantitative Analysis. *Sociology*, vol. 36 (2002), no. 3, 605. <https://doi.org/10.1177/0038038502036003006>.

⁶⁶ Robert J. Holton: *Making Globalisation*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005. 147. <https://doi.org/10.1007/978-0-230-80234-6>.

⁶⁷ Rogers Brubaker: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992. <https://doi.org/10.4159/9780674028944>.

gyakorlati megvalósításán (*practical consciousness*) keresztül azok reflexív feldolgozásáig (*reflexive consciousness*) terjednek.⁶⁸ Minden a globalizációról írott tanulmány és könyv vagy éppen az ebben a témában tartott egyetemi kurzus az utóbbi kategóriába tartozik. De a tudományos igényű gondolatok mellett a globalizációhoz kapcsolódó ideológiák és képzetek, az arról folytatott viták is egyaránt a globális tudat megjelenítői. Tagadhatatlan, hogy ezek az utóbbi évtizedekben sokasodnak, és egyre szélesebb rétegekhez jutnak el a világban.⁶⁹

A globalizáció definíciója

A globalizáció legfontosabb értelmezéseinek áttekintése során számos, egymással rokonítható interpretációval találkoztunk, melyeket nem ritkán szinonimaként használnak, jóllehet sajátos jelentéstartalmuk is van. A globalizáció leggyakrabban határokon átívelő interakcióként jelenik meg, de szintén elterjedt a folyamat integrációként való értelmezése. Kisebb gyakorisággal azonosítják „a tér és az idő összezugszorodása”, az interdependencia, a diffúzió, az amerikanizáció/westernizáció/easternizáció jelentéseivel, és ezeknél is ritkábban értik alatta a releváns folyamatok világméretű tudatosulását. Amint az 1. táblázat is mutatja, a globalizáció definícióiban gyakran több elem együtt szerepel.

A globalizáció fogalmának meghatározása során több szempontot célszerű figyelembe vennünk. Mindenekelőtt ezek közé tartozik, hogy a definíció

- induljon ki a létező jelentésekből;
- különböztesse meg a globalizációt más, hasonló jelenségektől;

⁶⁸ Paul James – Manfred B. Steger: Globalization and Global Consciousness: Levels of Connectivity. In: Roland Robertson – Didem Buhari-Gulmez (eds.): *Global Culture: Consciousness and Connectivity*. London – New York: Routledge, 2016. 23–25. <https://doi.org/10.4324/9781315562834-3>.

⁶⁹ Akira Iriye: The Making of a Transnational World. In: Akira Iriye (ed.): *Global Interdependence: The World after 1945*. Cambridge, MA – London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2014. 681–847. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1p6hq32>.

- legyen kellően inkluzív, vagyis fogja át a globalizáció különböző dimenzióit, ne korlátozódjon annak egyes területeire vagy aspektusaira;
- legyen képes megragadni a globalizáció szempontjából releváns új jelenségeket is;
- legyen operacionalizálható (vagyis adjon lehetőséget empirikus vizsgálatra); valamint
- legyen a lehető leginkább tömör.

Ezeknek a követelményeknek nem egyforma mértékben felelnek meg a bemutatott globalizáció-értelmezések. „A tér és az idő összezsugorodása” ugyan szuggesztív kép, amely a globalizáció fontos jellemzőit ragadja meg, de metaforikus jellege miatt nem mindig egyértelmű, hogy mire vonatkozik: objektív folyamatokat jelöl, vagy inkább a percepciókat írja le. Emellett a metafora túlságosan a technológiai változásokat hangsúlyozza.⁷⁰ Egy sor, a globalizáció szempontjából lényeges terület változásai nehezen írhatók le vele: például a kulturális globalizáció jelenségeit kevésbé fogja át. Szintén csak korlátokkal alkalmazható a globalizáció változó dinamikájának ábrázolására, mivel lineáris változást sugall. Vagyis legfeljebb a definíció egyik részeként jöhetne szóba, de erre a célra más fogalmak és meghatározások/elemek inkább alkalmasak.

A határokon átnyúló kapcsolatok valamilyen formában a globalizáció legtöbb definíciójában megjelennek. Különösen az ilyen interakciók növekvő intenzitása-volumene és táguló földrajzi kiterjedése jut szerephez. Ugyanakkor ezek az értelmezések is számos kutatási problémát felvetnek. Például alig különíthető el a kis távolságra irányuló határokon túli kapcsolat a nagy távolságra irányulótól, mivel nem határozható meg küszöbérték ebben a tekintetben. Észszerű lehet a határokon átnyúló interakciókat annál inkább a globalizáció kifejeződésének tekinteni, minél nagyobb távolságra irányulnak. Ennek ellenére a kapcsolatok növekvő távolságát nem célszerű belefoglalni a definícióba, mert szinte teljesen hiányoznak az erre vonatkozó információk, vagyis a gyakorlatban nem valószínűsíthető meg ezek vizsgálata. Emellett bizonyos esetekben – ilyen pl.

⁷⁰ Scott Kirsch: The Incredible Shrinking World? Technology and the Production of Space. *Environment and Planning: Society and Space*, vol. 13 (1995), no. 5, 529–555. <https://doi.org/10.1068/d130529>.

az internet terjedése – nehezen értelmezhető a távolság és így annak jelentősége.

Hasonló megfontolások miatt nem tűnik indokoltnak, hogy csak a valóban világméretű, transzplanetáris kapcsolatok kialakulását tekintsük a globalizáció részének: egyrészt ezeket nem tudjuk pontosan elkülöníteni a szűken értelmezett nemzetközi kapcsolatoktól; másrészt – mint láttuk – olyan hálózatok is létrejönnek, melyek nem feltétlenül ívelnek át a kontinenseken, mégis a globalizáció előmozdítójának tekinthetők. Ezen értelmezési problémák ellenére a határokon átnyúló kapcsolatok a globalizáció definíciójának központi részét kell képezzék.

A szupraterritoriális kapcsolatok terjedése a globalizáció újabb szakaszának egyik fontos sajátossága, melyet akár *par excellence* globalizációnak is tekinthetünk. Ugyanakkor nem lenne célszerű ezek meglétét a globalizáció kizárólagos kritériumának vagy szükségszerű velejárójának tekinteni. Ilyen módon ugyanis erősen beszűkítenénk a globalizáció hatókörét: lényegében az utóbbi évtizedekre – vagy legfeljebb évszázadra – korlátoznánk, ami nem állja ki a történeti vizsgálat próbáját. Ezért a szupraterritoriális összeköttetések megjelennek az általunk javasolt definícióban, de annak jelzésével, hogy ezek terjedése nélkül is végbe mehet a globalizáció.

A diffúzió fontos eleme a globalizációnak, így annak vizsgálata és bemutatása során is jelentős szerephez juthat a fogalom. Ugyanakkor a diffúzió mindig – gazdasági, kulturális, politikai vagy más – kapcsolatok révén következik be, de nem minden kapcsolat jár diffúzióval. Ezért célszerűbbnek tűnik a kapcsolatok és interakciók gyarapodását hangsúlyozni a globalizáció fogalmának meghatározásakor.

Az integráció fogalma nagy szerephez juthat a globalizáció tanulmányozása során. A relatív nyitottság – vagyis az integrációs szint – mérése ugyanis a globalizáció vizsgálatának fontos módja. Több okból sem célszerű azonban a globalizáció definícióját az integráció fogalmára alapozni. Egyrészt az integráció elsősorban gazdasági folyamatokat jelöl a szakirodalomban, míg a globalizáció más területein – például a kultúrában – jóval nehezebb értelmezni. Ennek megfelelően a külkereskedelmi forgalom és a GDP értékének aránya hasznos mutatója lehet a gazdasági globalizáció színvonalának,

de az információk áramlása esetében a nemzetközi telefon- vagy internetforgalom belföldi forgalomhoz viszonyított aránya kevésbé lenne hasznos megközelítés: ehelyett a globális kommunikációs hálózatokban elfoglalt hely vagy az egy főre jutó nemzetközi forgalom jobban kifejezheti a globalizáció alakulását ebben a szférában.⁷¹

A szakirodalomban további érvek is megjelentek a globalizáció integrációként való értelmezésével szemben. Egyrészt olyan magasan fejlett országok, mint az Egyesült Államok és Japán aktorai kulcsszerepet játszanak a globalizációban, ugyanakkor ezen országok integrációs foka – főként nagy belső piacuk miatt – alacsonyabb, mint ami sok kisebb és alacsonyabb fejlettségű ország esetében kimutatható: vagyis egy ilyen interpretációval csorbulna a definíció tartalmi érvényessége. Ezzel együtt az is felmerült, hogy hiányzik az integrációs vizsgálatok belső konzisztenciája: a globalizáció legfontosabb magyarázatai – például a technológiai fejlődés – és az integrációs szint között nem mutatható ki szoros összefüggés.⁷²

A westernizáció, az amerikanizáció és az easternizáció szintén olyan folyamatokat jelölnek, melyek részei a globalizációnak, de nem célszerű megjeleníteni őket a globalizáció definíciójában. Ezeknek a jelenségeknek ugyanis meghatározott földrajzi eredetük van. A globalizáció fogalma erősen veszítene magyarázó erejéből, ha ilyen módon korlátoznánk érvényességét. Egyrészt ezekkel szemben a globalizáció többirányú kapcsolatokat jelöl. Másrészt míg a fenti fogalmak nemzetállamokra vagy azok csoportjaira vonatkoznak, addig a globalizációnak nincs ilyen központja, hanem decentralizált módon zajlik.⁷³

Mint láttuk, a világ társadalmi közötti kölcsönös függés erősödése az utóbbi évtizedek – sőt, évszázadok – markáns tendenciája. Az interdependencia főként a határokon átnyúló kapcsolatok bővülésének eredménye, de nem kizárólag ilyen módon alakul ki. A kapcsolatok visszaesése mellett is létrejöhet vagy nőhet a társadalmak közötti kölcsönös függőség: például válságok, háborúk vagy

⁷¹ Ennek alkalmazására lásd: Tomka Béla: *Globalizáció Kelet-Közép-Európában a második világháború után: narratívák és ellennarratívák*. Pécs: Kronosz, 2023. (megjelenés alatt)

⁷² Kessler: *Theorie und Empirie der Globalisierung*, 131–148.

⁷³ Ritzer–Dean: *Globalization: A Basic Text*, 79–80.

ökológiai károk esetén. A világméretű társadalmi, politikai és gazdasági változások olyan jelentős aspektusáról van szó, mely visszahat a kapcsolatok jellegére is. Ezért szükségesnek tűnik, hogy közvetlenül is megjelenjen a definícióban.

Végül a globalizáció bemutatott folyamatainak széles körű tudatosulását szintén a definíció egyik elemének tekintjük. Ez a tudatosulás ugyanis egyre nagyobb jelentőséget nyer az utóbbi évtizedekben, ugyanakkor függetlennek tekinthető más globalizációs tendenciáktól. Hasonlóképpen az interdependenciához, a globalizáció különböző aspektusainak tudatosulása akkor is jelentős ütemben haladhat előre, amikor a határokon átnyúló, illetve a szupraterritoriális kapcsolatok kevésbé vagy egyáltalán nem bővülnek.

E szempontok alapján a következő alábbi definíciót tartjuk a leginkább célravezetőnek. A globalizáció

1) az országhatárokon átnyúló kapcsolatok bővülése és földrajzi kiszélesedése, továbbá a szupraterritoriális kapcsolatok terjedése a gazdaság, a technológiák, a kultúra, a politika, a környezetvédelem és a civil társadalmak terén;

2) a világ társadalmi között kialakuló kölcsönös függés erősödése; valamint

3) e folyamatok társadalmi tudatosulásának világméretű előrehaladása.⁷⁴

A definíció értelmezéséhez különösen fontos figyelembe venni azt, hogy

a) a globalizáció világméretű folyamat, azonban a határokon átívelő gazdasági, kulturális és más kapcsolatoknak csak egy része fogja át az egész világot;

b) a definíció fő elemei nem feltétlenül egyszerre és egyforma mértékben érvényesülnek a globalizáció különböző szakaszai során; a globalizáció összetevői ezen túlmenően is változhatnak: egyes időszakokban a gazdaságban gyorsul fel a folyamat, míg máskor inkább politikai és kulturális téren halad előre;

⁷⁴ Hasonló definíciókra lásd: Holton: *Making Globalisation*, 14–15.; Robertson: *Globalization*, 8.

c) a globalizáció időben is egyenlőtlenül zajlik: leállhat, sőt, visszajára is fordulhat, hogy aztán újra elinduljon; ezért is szokás hullámainak vagy ciklusainak megkülönböztetni.

Ez a definíció nem határozza meg azt, hogy különböző elemei közül melyiknek van elsőbbsége, s különösen nem kapcsolja a globalizációt szorosan egy adott időszakhoz és helyhez. Ezért szándékunk szerint nemcsak a 21. századi globalizáció lényegének megragadására képes, hanem a korábbi évszázadok hasonló folyamatainak értelmezésére is. Hasonlóképpen nemcsak a nyugati társadalmakban végbement átalakulások, hanem a világ más részein megfigyelhető tendenciák is beilleszthetők az általa kínált keretbe.